

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2005

ställningen. Hit hör exempelvis Fribergs användning av Harold Blooms tankar om inflytande och påverkan sådana de tillämpas på relationen mellan Vilhelm Ekelund och Gunnar Björling (speciellt ss 114–115). Hit hör också tillgodogörandet av ett omspannande sekundärlitterärt stoff – särskilt tyskspråkigt – i underavsnittet ”Staden som modernitetens arena” (s 271 ff). Överlag väcker Fribergs litteraturunderlag både beundran och respekt. Det är sällan man i en litteraturvetenskaplig avhandling finner en sådan kavalkad av tidigare doktorsavhandlingar, även i discipliner utanför litteraturvetenskapens. Hänvisningarna till hela denna väldiga sekundärlitteratur kan ibland bli i överkant svepande (t.ex. ifråga om referenserna till Kjell Espmarks *Att översätta själen och Själen i bild* s 112 not 31 och till de intellektuella och anti-borgerligheten s 257 not 40) men i allt väsentligt bidrar hela detta väldiga sjok av sekundärlitteratur till att läsaren sida för sida känner sig allt mera innesluten i modernismen.

I ett helhetsperspektiv har många av Leif Fribergs kontextualiseringssträvanden burit frukt och den björlingska diktens egenart och storhet i modernismens kraftfält blir mångsidigt belyst.

Roger Holmström

Jonas Andersson, *Rivalitet, våld, revolt. Kain och Abel hos Willy Kyrklund, Bengt Anderberg, Lars Gyllensten*. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå 2004.

I avhandlingen *Rivalitet, våld, revolt. Kain och Abel hos Willy Kyrklund, Bengt Anderberg, Lars Gyllensten* undersöker Jonas Andersson myten om Kain och Abel i tre fiktiva texter, nämligen Willy Kyrklunds novell ”Abel Amatus Ohmberg” (från samlingen *Ångvälden*, 1948), Bengt Anderbergs roman *Kain* (1948) och Lars Gyllenstens *Kains memoarer* (1963). Jonas Andersson hävdar att dessa texter har något viktigt gemensamt i det att den bibliska myten om Kain och Abel spelar en avgörande roll i dem alla tre, och det är alltså detta gemensamma som undersökningen kretsar kring.

I de tre texterna finns explicita referenser till berättelsen om Kain och Abel och Jonas Andersson urskiljer i var och en av dem ett centralt motiv som har sitt ursprung i bibelmyten, nämligen rivalitet (hos Kyrklund), våld (hos Anderberg) och revolt (hos Gyllensten). Dessa motiv är mycket

viktiga i tolkningen av respektive text.

Undersökningen har två syften. Det första är att visa hur tre litterära texter kan tolkas i ljuset av en biblisk myt. Det andra är omvänt att demonstera hur de litterära texterna – var för sig och tillsammans – kan fungera som tolkningar av bibelberättelsen. Genom att författarna tar fasta på olika motiv från bibelberättelsen blir mytens mening och funktion olika i de tre verken. Jonas Andersson preciserar studiens huvudsyfte till att visa hur en undersökning av förhållandet mellan bibelmyt och litterär text kan utvinna nya betydelse i Kyrklunds, Anderbergs och Gyllenstens texter.

En viktig utgångspunkt för avhandlingen är litteraturteoretikern och religionsantropologen René Girards teori om mimesis, begär och kulturell begynnelse som ges en gedigen presentation på flera ställen i avhandlingen. Med hjälp av Girard vill Jonas Andersson visa hur de tre litterära texterna kan skapa och förmedla ny betydelse åt nyckelbegreppen rivalitet, våld och revolt. Detta är som jag uppfattar det ännu ett viktigt syfte med avhandlingen. Jonas Andersson betonar också att även om texterna närmar sig den bibliska myten från olika perspektiv så är perspektiven kompatibla. I avhandlingen knyter ordet myt an till Northrop Fries användning av myt, synonymt med grekiskans mythos som betyder berättelse, närmare bestämt en speciellt betydelsefull berättelse som ger människorna viktig kunskap om samhället och dess gudar. Jonas Andersson hävdar att de tre fiktiva texterna tillsammans bildar en ny (modern) myt i Northrop Fries mening, det vill säga en ny berättelse av social vikt. Här är det dock lite svårt att följa tankegången eftersom den berättelse Andersson läser fram i sin avhandling förefaller mig vara något helt annat än en myt i Fries mening, både när det gäller funktion och status.

I det första kapitlet ”Utgångspunkter” ges en översikt över Kain och Abel i de filosofiska, exegetiska och litterära traditionerna. Översikten syftar inte till fullständighet utan är till för att ge en bakgrund till textanalyserna. Här görs en uppdelning i framställningar som står på Abels respektive Kains sida. Filosofen Filon av Alexandria, kyrkofadern Augustinus, Emanuel Swedenborg och Carl Jonas Love Almqvist ställer sig på offret Abels sida, medan Lord Byron, Charles Baudelaire och Hermann Hesse framställer Kain som en rebell med positiva konnotationer. I båda tra-

ditionerna representerar Kain och Abel motsatta värden eller ideologier.

De svenska 1940-talsförfattarna brukar förknippas med en kritik av alla sorters ideologier. Jonas Andersson hävdar att detta kan vara en förklaring till att varken Kyrklund eller Anderberg låter myten om Kain och Abel fungera som en konflikt mellan ideologier eller värden. I deras texter är bröderna (och då används ordet bröder inte bokstavligen utan i utvidgad bemärkelse) inte längre olika varandra, tvärtom är de mycket lika. I stället för att representera olika positioner kämpar de för att nå en och samma position. Kain och Abel representerar alltså inte motsatta principer hos Kyrklund och Anderberg utan de är ”fiendebröder”. Däremot återupprättas skillnaden mellan Kain och Abel i Gyllenstens *Kains memoarer*, hävdar Jonas Andersson. Här kan man infoga att också Gyllensten har sina rötter i 1940-talet och har gjort sig till förespråkare för trolöshet, så det orsakssamband som Andersson framkastar mellan 40-talets ideologikritik och framställningen av Kain och Abel som varandras likar kan diskuteras.

Den underliggande tanken bakom kapitlens ordningsföljd är att Kyrklunds, Anderbergs och Gyllenstens texter lästa i denna ordning följer den bibliska berättelsens strukturella logik och utveckling. I början av bibelberättelsen upprättas en skillnad mellan Kain och Abel. Abel är fårherde medan Kain är åkerbrukare. Bröderna gör varsitt offer till Gud. Kain offerar frukter från marken medan Abel erbjuder det förstfödda ur sin flock. Gud föredrar Abels offer och Kain blir vred.

I avhandlingens andra kapitel ”Rivalitet och avund – Willy Kyrklunds ’Abel Amatus Ohmberg’” hävdar Jonas Andersson att Kyrklund anspelar på denna speciella situation i början av bibelberättelsen. Vidare menar han att Kyrklund använder bibelberättelsens välkända motiv rivaliteten mellan bröder och han läser novellen som en berättelse om två gestalter inbegripna i en våldsam tävling/kamp. Kyrklund föreslår enligt Jonas Andersson en tolkning av bibelberättelsen, dessutom får novellen läsaren att fundera över hur rivalitet och avundsjuka kan fungera. Här presenterar Andersson en teoretisk modell med vars hjälp han vill förklara hur rivaliteten fungerar i den här novellen, en modell som han menar också kan användas för att tolka bibelberättelsen. Ja, analysen är rentav tänkt att avslöja rivalitetens och avundsjukans mekanismer i allmänhet.

Med hjälp av René Girards begrepp mimetiskt eller triangulärt begär kan man enligt avhandlingen förstå förhållandet mellan novellens två huvudpersoner Abel Amatus Ohmberg och hans rival Konrad Leer. Girard menar att ett subjekts begär inte riktas direkt mot det önskade objektet. I stället förmedlas begäret genom ett annat subjekt och på samma gång som detta subjekt blir en modell för det första subjektets begär så blir modellsubjektet också en rival.

I Kyrklunds novell upprättas en skillnad mellan den gynnade och alla andra som tillhör Kains förbannade släkte. Världen delas upp i vinnare och förlorare där skillnaden mellan de båda kategorierna är absolut. Men Kyrklunds novell är enligt Jonas Andersson inte bara en berättelse om skillnad utan också – som tidigare nämnts – om likhet. Avundsjuka är den känsla av vanmakt som vi erfar när någon annan äger något som vi önskar oss men inte kan få. Men enligt Girard är avund inte bara viljan att ha vad den andre har utan här finns också ett begär att vara det den andre är. Det handlar alltså om ett begär efter någon som står i ett privilegierat förhållande till någon eller något. Avunden gäller ett varande, och varandet omfattar inte bara det önskade objektet utan sammanställningen av objektet och det subjekt som verkar vara i besittning av objektet.

Jonas Andersson menar att det laddade förhållande som råder mellan vad han kallar de två rivalerna hos Kyrklund, Abel Amatus och Konrad, kan förklaras med hjälp av Girards begrepp mimetiskt begär och mimetisk rivalitet. Objektet för Abels begär växlar men det är hela tiden samma gestalt som förmedlar detta begär, nämligen rivalen Konrad Leer. Novellen illustrerar hur begäret förmedlas genom rivalen som på detta sätt blir både en modell och ett hinder som väcker Abel Amatus’ hat. Jonas Andersson visar hur novellen prövar olika sätt att externalisera begäret: i galenskap, självmord eller konfrontation och mord, och han konstaterar att alla dessa försök misslyckas. Den mimetiska rivaliteten driver sitt spel och Abel Amatus är ett offer för sin egen fantasi, hans tro att Konrad är hans fiende är ett självbedrägeri som till slut driver Abel i döden.

I Kyrklunds gestaltning av Kain–Abel-myten är det inte fråga om någon revolt, hävdar Jonas Andersson. Kaingestalten hos Kyrklund – som med en ironisk gest här fått namnet Abel (även om också Konrad kan sägas spela Kains roll) – vänder inte sin vrede uppåt, mot Gud (eller gu-

darna som det explicit talas om i texten) när han missgynnas utan han vänder sig mot den favoriserade andre. Hos denne söker han vad han definierar som en framgångsrik existens. Han förblir i ett horisontellt, avundsjukt förhållande till sin "broder" till det bittra slutet, skriver Jonas Andersson.

I avhandlingens tredje kapitel "Våld och mimesis – Bengt Anderbergs *Kain*" tar vi ett steg framåt i den bibliska berättelsen. Kain blir så vred på vad Jonas Andersson kallar modellen/rivalen Abel att han dödar honom. I Anderbergs *Kain* är enligt Andersson våldet det viktigaste inslaget för att förstå myten. I sin tolkning av Anderbergs roman tar han fasta på att Kain i bibelberättelsen klagat över att vem som helst kan döda honom på samma sätt som han dödat sin bror. Andersson menar att det är Kains fruktan för hämnd som är nyckeln till förståelsen av Anderbergs bok.

Kain är en krigsroman där de två stridande sidorna i konflikten fortsätter att slå mot varandra i en mimetisk våldscykel, ett mönster där det enda sättet att undvika våld är att använda våld. Konflikten verkar bara kunna sluta i ömsesidig utplåning och här läser Jonas Andersson romanen i ljuset av atomvapnen. När Anderberg skrev boken hade de teknologiska "framstegen" frambragt vapen som var så destruktiva att den totala utplåningen av allt liv verkade stå för dörren. Andersson drar här en något egenartad parallell med de arkaiska samhällen som Girard beskriver. I båda fallen är våldets mimetiska aspekter viktiga och Kains fruktan för hämnd speglar hela världens predikament i atomåldern – eller för den delen i det arkaiska samhället i en krissituation då allas våld mot alla hotar att utplåna hela samhället.

Även om Anderbergs text är åtskilligt längre än Kyrklunds så är kapitlet om Anderbergs *Kain* betydligt kortare och mer summariskt än den långa och detaljerade genomgången av Kyrklunds novell.

I bibelberättelsen sätter Gud ett skyddstecken på Kain så att ingen ska döda honom. Därefter sägs det att Kain grundlägger en stad. I Kyrklunds och Anderbergs texter äger kampen rum på en horisontell nivå, mellan "broder". Men i bibelberättelsen finns också en tredje aktör: Gud, och enligt Jonas Andersson handlar det om relationen farson, Gud–människa. Lars Gyllensten undersöker den här dimensionen av myten i *Kains memoarer*. I det fjärde kapitlet "Revolt och gnosis – Lars Gyllenstens *Kains memoarer*" visar Jonas Andersson

hur myten skiftar fokus från en horisontell till en vertikal nivå. Myten skiftar alltså huvudfokus från förhållandet mellan människor till en konfrontation med Gud. I Gyllenstens bok riktas energin uppåt, mot en grym och nyckfull gudom.

Kaingestalten i *Kains memoarer* knyter an till en tradition. Jonas Andersson hävdar att Kain hos Gyllensten är en "metafysisk revoltör" med ett uttryck hämtat från Albert Camus. En revolterande attityd bör skiljas från en avundsjukt attityd, säger Camus. Från Kyrklunds gestaltning av Kain–Abel-myten där ressentimentmänniskans avundsjuka, självförgiftande tillstånd dominerar förs vi hos Gyllensten fram till revoltmänniskans positivt upproriska tillstånd.

Dessutom representerar Kain och Abel hos Gyllensten två olika attityder gentemot skapelsen och Skaparen. Här drar Jonas Andersson paralleller med Byrons drama *Cain: A Mystery* (1821) och han lägger också stor vikt vid de gnostiska elementen i *Kains memoarer*. Den onde skaparguden, Demiurgen, människans främlingskap och sökandet efter kunskap som ett medel till frälsning är viktiga inslag i en gnostisk världsbild och Andersson visar insiktsfullt hur de finns gestaltade i Gyllenstens bok. Gyllensten gestaltar Kain som en revoltör och kunskapssökare och detta kopplar Andersson till en gnostisk tradition av omvänd bibeltolkning.

Ett viktigt avsnitt i *Kains memoarer* är det avslutande kapitlet "Om Kains testamente" och Jonas Andersson gör en ingående tolkning av detta medan han betydligt mer summariskt behandlar resten av boken där Kain–Abel-myten endast omtalas på ett par ställen. Återigen knyter Andersson an till Girard och hans tolkning av hur Kainsmärket fungerar som ett differentierande system för att skydda samhället mot mimetiskt våld. När Gud erbjuder Kain sitt beskydd i Gyllenstens berättelse vänder sig brodermördaren bort från den mänskliga civilisationen och väljer i stället att leva i skogen som ett vilddjur, eller för att tala med avhandlingen: i våldsam icke-differentiering. Jonas Andersson spårar här inspiration från Lamechlegenden som berättar om hur en av Kains ättlingar av misstag råkar döda den förvildade Kain som mest liknar ett djur.

Jonas Andersson vill med sin studie upprätta en intertextuell relation mellan Kyrklunds, Anderbergs och Gyllenstens texter på så sätt att han vill undersöka den meningsstruktur som uppstår då man läser verken i relation till varandra. Som

synes är detta ett speciellt sätt att använda den mångtydliga termen intertextualitet. Andersson läser alltså fram en berättelse ur de tre texterna – en berättelse som han menar reflekterar komplexiteten i den bibliska myten i dess olika aspekter. Bibelberättelsen rör sig från broderskap till brodermord, från ordning till oordning, från närhet till uppdelning. Men berättelsen rör sig också i motsatt riktning: från oordning till ordning, från ett hot om ömsesidigt våld till Guds beskydd och byggandet av den första staden. De tre litterära texterna kan enligt avhandlingen också läsas som en tolkning och presentation av den rörelsen i myten.

Jonas Anderssons avhandling har många förtjänster. Den är påfallande välskriven och över-skådligt disponerad. Dessutom behärskar författaren den svåra konsten att presentera komplicerade teoretiska resonemang på ett klart och lättfattligt sätt, utan att för den skull trivialisera eller förenkla på ett otillbörligt vis. Här kan boken fungera som ett föredöme.

På akribin finns inte mycket att anmärka. Citaten är i stort sett korrekt återgivna även om ett återkommande fel är att versaler i den citerade texten hos Jonas Andersson blivit gemener då citatet fogats in i en mening i avhandlingen. I kapitlet om *Kains memoarer* finns ett långt citat från Gyllenstens bok (avhandlingen s. 128) som hos Gyllensten är försett med citattecken. Detta borde Jonas Andersson ha markerat eftersom det har viss relevans för tolkningen att läsaren av *Kains memoarer* bringas tro att Gyllensten citerar en syrisk legosoldat. Det är inte heller helt betydelselöst att Gyllensten skriver: ”Guden tog honom [den äldre brodern] under sitt beskydd.” Jonas Andersson citerar felaktigt: ”Gud tog honom under sitt beskydd.”

Jonas Andersson har påfallande många och långa noter. Därmed tenderar han att förse sin läsare med två parallelltexter: brödtexten och nottexten. Vid några tillfällen föregrips brödtextens resonemang i noterna, långa referat av Girards teorier är förlagda till noter och det händer också att teser preciseras i noter. Några noter får rentav karaktären av små essäer. I kapitlet om Anderberg förläggs långa resonemang om författarens inplacering i det litterära 40-talet till noter. Även tidigare forskning kring de aktuella författarskapen presenteras i noter vilket ger en något vag bild av forskningsläget. Risken med detta arrangemang är att läsaren missar viktig informa-

tion. Med tanke på att avhandlingstexten är förhållandevis kort och komprimerad kunde Jonas Andersson ha infogat en hel del av noternas viktiga resonemang i brödtexten.

Samtidigt är det en förtjänst att han lyckas hålla sig så strikt till det föregivna ämnet i huvudtexten även om jag hade önskat lite större utförlighet på vissa punkter. Framställningen väcker hos mig frågan om myten om Kain och Abel var speciellt giltig för 40-talisterna. Den djupa pessimism som möter hos alla tre författarna verkar ha med deras 40-talistiska bakgrund att göra. Ytterst gäller frågan hur förhållandet är mellan det allmängiltiga och det tidsbetingade i avhandlingen. Det hade varit önskvärt med ett samlat resonemang om detta. När det gäller det korta kapitlet om Bengt Anderbergs roman kan man visserligen hävda att Jonas Andersson inte gör några onödiga utvecklingar, men det är samtidigt synd att en del mycket viktiga moment i romanen överhuvudtaget inte behandlas.

Jonas Andersson nämner (kapitel 2, not 25) Anders Olsson, Mikael van Reis och Anders Tyrberg som introduktörer av René Girard i svensk litteraturvetenskaplig forskning. Men läsaren av avhandlingen får tyvärr ingen riktig uppfattning om att Girardforskningen är så omfattande som den faktiskt är. På Internet finns en bibliografi ”Bibliography of Literature on the Mimetic Theory of René Girard” upprättad av Dietmar Regensburger vid Innsbrucks universitet (http://theol.uibk.ac.at/cover/mimetic_theory_biblio.html) och denna innehåller ett mycket stort antal titlar.

Vid romanska institutionen i Lund disputerade Annika Mörte Alling år 2003 på avhandlingen *Le désir selon L'Autre: Etude du Rouge et le Noir et de la Chartreuse de Parme à la lumière du "désir triangulaire" de René Girard* (Études Romanes de Lund 65, Studentlitteratur, Lund 2003). Hon har också publicerat en artikel på samma tema i *Vetenskaps societeten i Lund. Årsbok 2004*: ”Det triangulära begäret: Stendhals romaner *Rött och svart* och *Kartusianklostret i Parma* i ljuset av René Girards modell”.

Mörte Alling läser Stendhals *Rött och svart* och *Kartusianklostret i Parma* utifrån René Girards teori om det triangulära begäret i Girards *Mensonge romantique et vérité romanesque* (1961). Till skillnad från Jonas Andersson som inte anför någon kritik mot Girard menar hon att Girards teorier är fruktbara att tillämpa på Stendhals romaner, men de är förenklade. Så hävdar Mörte Alling till ex-

empel att begärets triangulära struktur sällan är uppenbar i Stendhals romaner och att Girard inte tar tillräcklig hänsyn till narratologiska aspekter; han behandlar alla slags texter på samma sätt och det gör att litterariteten kommer bort.

Även om Girard har många hängivna beundrare som okritiskt anammar hans teorier så har han också blivit kraftigt kritiserad från olika håll (jämför Mörte Alling, s. 13–25) och det är lite förvånande att Jonas Andersson inte alls kommenterar Girards ställning i forskarvärlden. Han nämner inte heller Mörte Allings avhandling trots att den nog kunde haft en del att tillföra i sammanhanget. Tyvärr kom väl boken *Politiques de Cain: En dialogue avec René Girard* (Desclée de Brouwer, 2004), som just handlar om Kain och Abel, ut alltför sent för att Jonas Andersson skulle kunna arbeta in den i sin framställning.

Det finns alltid en risk och ett problem med att okritiskt använda en (huvud)teoretiker vid tolkningen av litterära texter såtillvida att det lätt händer att denne teoretiker tar över och att hans eller hennes tankegångar läses in i texterna vare sig det är befogat eller inte. I Jonas Anderssons fall kan problemet formuleras så att det stundom blir mer av René Girards teorier än av Kyrklunds, Anderbergs och Gyllenstens texter! Därför känns det ibland befogat att föra fokus tillbaka till texterna och presentera enklare, mer textnära tolkningar. Även om Anderssons resonemang genomgående är eleganta bör man enligt min mening föredra en enklare lösning framför en mera komplicerad och konstruerad.

Rivalitet är ett av avhandlingens nyckelord. Jonas Andersson skriver på tal om Bibelberättelsen om Kain och Abel: "Abel har plötsligt blivit en motståndare till Kain, en rival som ligger steget före i kampen om gudens gunst." (s. 62) Även om Andersson här stöder sig på andra forskare har jag svårt att se att det skulle råda rivalitet mellan bröderna Kain och Abel och någon kamp om "gudens" gunst finns vad jag kan se inte omtalad i Bibeln. Bröderna tävlar inte, de offerar var och en på sitt sätt. (Jonas Andersson hävdar också att deras begär till att börja med inte ingår i samma sfär.) Sedan händer det att Gud ser till Abels offergåva, men inte till Kains. Då blir Kain vred. Gud varnar honom, men Kain talar med Abel och när de är ute på marken överfaller och dräper han sin bror. Här finns enligt mitt sätt att se varken någon rivalitet eller något tävlingsmoment. Abel får allt han begär så från hans sida finns ingen anledning att

tävla, men inte heller Kain tar upp någon kamp utan han blir helt enkelt arg och avundsjuk och dödar i vredesmod.

På samma sätt som Jonas Andersson läser in rivalitet och kamp i Bibelberättelsen om Kain och Abel hävdar han också att dessa mekanismer är viktiga inslag i Willy Kyrklunds novell "Abel Amatus Ohmberg". Anderssons utläggning av avunden och hatet i novellen är skickligt genomförd, men när det gäller rivaliteten och kampen ställer jag mig mera tveksam. Girard hävdar alltså att rivalitet inte är "en frukt av den tillfälliga likformigheten hos två begär visavi ett objekt" (avhandlingen, s. 63) utan att begäret alltid förmedlas genom någon annan. Ändå är väl den gängse betydelsen av ordet rivalitet just två människors kamp om ett och samma objekt, och i den meningen kan jag inte se att det förekommer rivalitet i Kyrklunds novell. Att Girard tycks använda ordet rivalitet på ett sätt som avviker från gängse språkbruk är i sig problematiskt.

Varken Kain och Abel i Bibelberättelsen eller Konrad och Abel hos Kyrklund har vad jag kan se samma mål och begär och det menar jag ska till för att man ska kunna tala om rivalitet. Eftersom läsaren inte får följa skeendet från Konrads synvinkel är det omöjligt att veta något om hans mål eller begär. Det som dock tydligt framgår är att Abel Amatus är "en nolla" för Konrad, någon som han inte ens gitter bry sig om. Poängen i novellen är just att Abel inte existerar i Konrads värld, medan Konrad bestämmer hela Abels liv.

Visserligen skriver Willy Kyrklund att Konrad Leer var "nog förmäten att våga upptaga kampen mot Abel Amatus på dennes egen mark. Och han gjorde det icke alldeles utan framgång" (citerat i avhandlingen s. 57). Jonas Andersson markerar förstäligt nog detta citat eftersom det understöder hans tes om rivalitet och kamp i novellen. Men det är också den enda gången som det antyds i Kyrklunds text att det skulle röra sig om en kamp från Konrads sida. Jonas Andersson skriver själv (s. 70) att "Abel Amatus lämnar Leer tämligen likgiltig berättelsen igenom. För Leer är Abel Amatus endast 'ett fän och en motjudande typ'". Han citerar också Kyrklunds ord att Leer är en katalysator "som utan att skenbart deltaga i processens förlopp likväl i oanad grad påskyndade det samma" (avhandlingen, *ibid.*). Frågan är hur en katalysator samtidigt kan vara en rival. Processen är enligt min mening alltför ensidig för att det ska vara relevant att tala om kamp och rivaler.

Det citat från Johan Asplunds Girardstudie *Rivaler och syndabocker* (1989) som Jonas Andersson anför kan enligt min mening inte tillämpas på situationen i novellen. Asplund talar om en mimetisk tvist som bottnar i ren missunnsamhet: ”I ett samhälle som sugits tillräckligt djupt in i den mimetiska virveln missunnar jag alla andra allting och blir själv i min tur av alla andra missunnad allting.” (citerat i avhandlingen, s. 71) Hos Kyrklund är det inte fråga om någon sådan gemensam mimetisk tvist eftersom Konrad uppenbarligen inte missunnar Abel något.

Ett exempel på hur Jonas Anderssons fascination för Girards teorier stundom kan leda lite snett i texttolkningen är det resonemang han för om syndabocker i Kyrklunds novell. Han menar att Abel Amatus blir en syndabock i skolans mobbningssituation. Samtidigt refererar han Girard som hävdar att syndabocken tillskrivs ”övernaturliga, illvilliga krafter” (s. 53) som den inte har, men några sådana krafter tillskrivs aldrig Abel Amatus i novellen. Vidare refererar han Girards uppfattning om lyncharna som ”uppfattar sig själva som utsatta, den de pekat ut betraktas som kapabel att förgöra dem”. Det framgår dock inte av novellen att mobbarna hos Kyrklund skulle uppleva sig som utsatta! Jonas Andersson talar om den frustration som ungdomarna skulle låta gå ut över varandra om den inte kanaliseras genom Abel, men jag kan inte se att texten antyder något om en sådan frustration. Poängen är i stället att skolbarnen mobbar för ro skull och att rekreationen på rasterna går ut över Abel. Inte heller talas det i novellen om något ursprungligt våld mellan eleverna som skulle stävjas genom att någon utsågs till syndabock.

Vidare skriver Jonas Andersson att Abel Amatus är en syndabock som själv utser en syndabock (nämligen Konrad). Men syndabocken ska ju enligt Girard vara oskyldig (även om han uppfattas som farlig) och det stämmer inte på Konrad, eftersom han är Abels verkliga fiende, den som plågar honom mest och utgör ett reellt hot mot Abel. Jag kan alltså inte se att syndabocksmekanismen så som den beskrivs av Girard är framträdande i Kyrklunds novell.

Jonas Andersson skriver att Kyrklund vänder på den bibliska berättelsen och låter ”Abel, offret, vara den avundsamme som genom sin avund går under av sig själv. Leer fungerar som katalysator och deltar inte aktivt i den process som leder Abel Amatus på fall. Abel Amatus blir sin egen Kain”

(s. 77). Det stämmer att Konrads roll som aktiv fiende till Abel är en produkt av Abels egen fantasi, men jag menar att Konrad faktiskt har skuld i Abels självmord. Det är en viktig poäng i slutet av novellen att Konrad gör allt för att förtränga sin egen andel i självmordet och därmed bidrar till att tio oskyldiga människor dör! Förvånande nog nämner Jonas Andersson inget om detta moment trots att han i övrigt gör en så detaljerad genomgång av novellen.

Däremot noterar han att det råder osäkerhet kring vem som egentligen är ”Kain” i novellen och att Konrads ord om att han inte är Abels pappa anspelar på Kains berömda ord ”skall jag taga vara på min broder”. I den aktuella scenen där Abels avsikt att döda Konrad totalt omintetgörs inleds i stället – enligt min tolkning – Abels självmord och Konrad bär till stor del skulden för detta. Jag vill alltså se det så att Abel Amatus spelar både Kains och Abels roll: han är den som är avundsjuk – och den som dödas. Konrad spelar i slutet Kains roll då han ”hjälp till” att döda Abel. Precis som i Bibeln är det Abel som dör och Konrad/Kain som känner skuld.

Jonas Andersson skriver att Abel inte är någon revoltör som gör uppror mot skapelsens ordning. Men jag menar att det trots allt kan finnas ett moment av revolt i Abels våldsamma självmord! Det underfundiga är att novellens slut kan läsas på två radikalt olika sätt. En läsning vidhåller att skillnaden mellan Abel och Konrad är absolut och består genom hela novellen. Abel är den som är predestinerad att gå under. Den andra läsningen går ut på att Abel iscensätter sin egen död så att han till slut får sin hämnd genom att ge Konrad skuldkänslor, vilket gör att han för första gången åtminstone i någon mån tvingas ta Abel på allvar.

”Om mänskligheten består av utvalda respektive icke utvalda, och de utvalda utgör ledstjärnor för mänskligheten, så måste detta innebära att de som inte är utvalda tvingas att följa de utvalda. I detta ligger, som jag ser det, något av själva grundproblematiken i Kyrklunds text”, skriver Jonas Andersson (s. 49). Så kan man läsa novellen, men man kan också hävda att det kan vara precis tvärtom, nämligen att den underlägsne till sist segrar på ett mycket subtilt sätt.

Kanske kan man rentav säga att spänningen mellan obönhörligt nederlag och seger i nederlaget är densamma som i berättelsen om Kristi död! (Notera de Kristusassocierande orden om Abel Amatus: ”Utlämnad åt denna larmande hop

[...]. Utlämnad till att hånas och begabbas och pinas”, citerat i avhandlingen s. 52. Här tangeras verkligen ett syndabockstänkande!) Den avgörande skillnaden är dock att i Abel Amatus' död finns ingen frälsning, i stället blir han indirekt (och Konrad mera direkt) skuld till tio oskyldiga människors död!

I kapitlet om Bengt Anderbergs *Kain* hävdar Jonas Andersson att denna roman är fyrtiotalistisk (Lars-Olof Franzén utnämnde den en gång till fyrtiotalets mest fyrtiotalistiska roman), men däremot inte existentiellistisk (här citerar han instämmande John Landquist som menar att romanskildringen ”är synnerligen fjärran från den existentiellistiska”, s. 115). Med tanke på att fyrtiotalismen och existentiellismen ofta kommer varandra mycket nära kan detta resonemang verka förbryllande. Jonas Andersson citerar ur romanen: ”Kan inte hjälpas [...], det blev så, det var inte mitt fel, livets fel, världens fel, jag kan väl inte rå för att tiderna är sådana, livets värde är så relativt, relativt obetydligt, folk dör i varje sekund, för varje andetag man tar så vänder tusen människor näsan i vädret” (avhandlingen, s. 112 f.). Detta förknippar han helt riktigt med Jean-Paul Sartre som fördömer den moraliska förljugenheten (”mauvaise foi”), men förvånande nog gör han ingen koppling till existentiellismen utan hävdar endast att det rör sig om ”en typisk fyrtiotalbild” (s. 113).

Bengt Anderbergs lilla dikt med inledningsorden ”Kain flyr genom skogen” är nära förknippad med romanen *Kain*. Jonas Andersson tolkar Kains flykt så att Kain är det första offret för våldets mimesis. Han lever i fruktan för att det våld han släppt löst i världen ska falla tillbaka på honom själv och han renar samhället från skuld genom att ta på sig skulden och bära med sig den offrade brodern. Andersson spinner vidare på samma tema när det gäller romanen och hävdar att Bibeltextens ord ”så skall ske att vemhelst som möter mig, han dräper mig” fungerar ”som en nyckel, en ingång till ett motivkomplex med utgångspunkt i Kains fruktan för vedergällning – hans rädsla att någon ska döda honom såsom han dödade Abel” (s. 15). Det är en elegant Girardinpirerad utläggning, men jag kan inte se att detta finns gestaltat vare sig i dikten eller i romanen. Offrets röst i dikten: ”mig kommer du aldrig undan” rymmer ”ett omedelbart hot om vedergällning”, skriver Jonas Andersson (s. 102). Men gör den verkligen det? Jag tolkar i stället orden så att

det är skulden Kain aldrig kommer undan – skulden och ansvaret för vad han gjort!

I min tolkning handlar dikten helt enkelt om en oerhörd skuld. Den döde som Kain bär på ryggen står på ett mycket konkret sätt för skuldbördan. I romanen *Kain* menar jag att Anderberg vidareutvecklar skuldtemat och han gestaltar här också drömmen om renhet som ett slags motvikt, om än maktlös. Om man läser dikten (och romanen) existentiellistiskt handlar den om en människa som flyr sitt ansvar, men inte blir kvitt den handling hon begått. Jonas Andersson nämner också skulden, men som jag uppfattar det mera i förbigående. Den parallell han själv drar med Anderbergs gestaltning av legenden om Kristofer blir tydlig när det handlar om skuld. Kristofer bar Kristus som kändes så tung därför att han i sin tur bar alla människornas synder.

När ”huvudpersonen blir desertör tvingas han inte bara att mörda för att överleva, han sviker också sina ’bröder’”, skriver Jonas Andersson (s. 110). Av detta kan läsaren lätt få intrycket att deserteringen i sig fördöms i romanen, men så är inte fallet. Tvärtom framställs den som en protest mot kriget med dess dödande och våld och som Jonas Andersson också påpekar utsätter sig desertören på sätt och vis för större faror än soldaten som strider på den ena eller andra sidan. Det bör påpekas att protesten är vild och ångestfull i romanen, men den kommer hela tiden av sig därför att huvudpersonens egen skuld ackumulerar efterhand som skildringen framskrider vilket gör att han inte kan anklaga någon. Att han skulle svika sina bröder genom att fly kan jag däremot inte se att texten lyfter fram, även om det är Anderbergs poäng att flyktingens fortsatta tillvaro kommer att gå i mordets tecken. Detta skulle man kunna läsa som ett inlägg i neutralitetsdebatten: även den som försöker vara neutral blir indragen i vidrigheterna och ingen går fri från skuld.

Det Girardinpirerade talet om syndabockar återkommer i kapitlet om Anderbergs roman där Jonas Andersson framkastar att huvudpersonen i sin egenskap av desertör blir en syndabock som rentav kan uppfattas som en Kristusgestalt. Han skriver: ”När desertören ställer sig utanför konflikten blir han samtidigt en möjlig syndabock, en individ som soldaterna kan döda utan att behöva frukta repressalier. Det ironiska är att om soldaterna kan enas i detta våld mot en gemensam fiende och förrädare, så skapas bättre förutsättningar att hålla den militära konflikten vid

liv." (s. 111) Men dödandet av en syndabock skulle ju inte få våldet att fortsätta utan tvärtom åstadkomma att det upphörde.

Vidare skriver Andersson: "När desertören flyr blir han ett slags syndabock, men för att behålla sin position utanför konflikten måste han själv begå mord efter mord. För att alla ska kunna föra sitt krig mot honom måste han själv föra sitt krig mot alla." (s. 111 f.) Även här menar jag att resonemanget haltar då syndabocken ju inte själv ska döda utan i stället dödas för att förhindra fortsatt våld. Detta är precis tvärtom mot vad som gäller för huvudpersonen: han klarar livhanken, men dödar oupphörligt andra, det vill säga han fortplanter våldet i stället för att stävja det. Orden att han inte har någon plats "att i säkerhet och trygghet vila sitt huvud" (citerat i avhandlingen s. 109) uppfattar jag närmast som en ironisk Kristus-allusion.

Jonas Andersson hävdar att våldsproblematiken i romanen inte är aktuell för alla tider utan bara gällde på "Kains tid" (här menar han uppenbarligen det arkaiska samhället) och vid 1940-talets senare hälft med atomvapnen. Här är jag inte ense med honom då jag menar att en av bokens poänger är att den handlar om existentiella problem och att den således gäller människan i sig, sådan hon varit och är i alla tider och överallt. När romanen talar om "vår andel i Kains lilla affär med den dumme Abel och varför våra händer fortfarande passar till stenarna" (citerat i avhandlingen, s. 115) handlar det just om skulden och ondskan som funnits sedan urminnes tider och fortfarande följer oss som en Abel på ryggen!

Tyvärr kommer en del viktiga aspekter av romanen bort i Jonas Anderssons Girardinspirerade läsning. Andersson hävdar att mytens våld står i förgrunden i *Kain* och han nämner att romanen från början var tänkt att heta "Mars" efter krigsguden. (Ett annat av romanens titelförslag som Andersson inte nämner var "Speglarna" och här finns en enligt min mening minst lika viktig ingång till bokens existentiella tematik, dess "Ecce Homo"-tema.) Att våldet finns och är viktigt i romanen råder det ingen tvekan om, men jag menar ändå att det på ett djupare plan är skulden som står i centrum för intresset, ty skulden och längtan efter försoning och rening genomsyrar hela romanen. Här spelar vattnet en viktig roll: vattnet som spegel, som rening, som döds- och flyktmöjlighet (frivillig drunkning). Efter varje våldsdåd badar huvudpersonen och flickan då de söker

rening från sin skuld. Men även den frånvarande eller den av människorna totalt förvirrade Kristus är en viktig replipunkt i romanen. Här finns en outtalad men ändå märkbar sorg över Kristi oförmåga att frälsa från skuld. Det är synd att dessa viktiga moment lämnas obeaktade.

Nyckelordet i kapitlet om Lars Gyllenstens *Kains memoarer* är revolt, men tyvärr får läsaren inget riktigt grepp om vad Jonas Andersson egentligen lägger in i detta ord. Det sägs att revolten hos Gyllensten innefattar "sökande efter insikt om världens egentliga beskaffenhet. Det är en insikt eller gnosis som representeras av Kain, men också av ormen i paradiset" (s. 140). Detta är en minst sagt ovanlig "definition" av revolt och jag hade önskat en mera uttömmande förklaring.

En annan fråga är vart revolten egentligen leder. "I *Kains memoarer* riktas energin uppåt, mot en grym och nyckfull gudomlighet", skriver Jonas Andersson (s. 129) helt riktigt. Däremot anser jag att han tar för stora ord i munnen när han påstår att Kain i *Kains memoarer* blir "en omstörtare och upprorsman" (s. 158) och att det sker en "våldsam konfrontation mellan människa och Gud" (s. 134). Som jag ser det segrar ändå resignationen, sorgen och hopplösheten över revolten på ett rätt markant sätt. Revoltören drar till skogs med svansen mellan benen och döljer sig för människorna efter dådet. De sista raderna i Gyllenstens bok lyder: "Jag vågade icke återvända till gården, till dem som hade varit mina fränder, utan jag lopp hän i skogen, när andra natten kom, och dolde mig för människorna likt ett vildddjur." Snarare än som revoltör framstår han här som en flyktning undan villkoren som människa. Han tar avstånd från människans predikament. På sitt sätt flyr han undan sin skuld- och samvetsbörd, men inser att "min broder aldrig skulle lämna mig, som jag hade dödat" (citerat i avhandlingen, s. 156, här associerar man lätt till Anderbergs *Kain*). Att Kain bildligt är "Guds mördare" som Jonas Andersson hävdar (s. 133) har jag svårt att se då revolten mot Gud kommer av sig och tycks falla på sin egen orimlighet hos Gyllensten.

I min tolkning är Kain mer uppgiven än revolverande, han börjar och slutar i uppgiven leda. Slutet är resignerat, revolten mot Gud visar sig lönlös. Här ser jag en djupt tragisk ironi hos Gyllensten: den vertikala linjen (revolten mot Gud) vänds i en horisontal relation (precis som i Bibeln). Kain gör uppror mot Gud, men träffar sin broder! Jonas Andersson citerar Albert Camus: "I

Kains gestalt möts det första brottet och den första revolten.” (s. 158) För mig förefaller det som om nederlaget är totalt när revolten introducerar mordet. Någon genomförd revolt kan jag alltså inte se gestaltad hos Gyllensten. Liksom hos Anderberg skildras här en revolt som kommer av sig mitt i handlingen. Både Anderbergs huvudperson och Kain hos Gyllensten protesterar (mot krig respektive avgudaoffer), men protesten leder endast till nytt våld från deras sida. Därför skäms de och flyr.

Enligt René Girard, som fäster stor vikt vid skillnader, är icke-differentiering av ondo. Ändå mynnar *Kains memoarer* i Jonas Anderssons tolkning ut i icke-differentiering och han knyter an till Schopenhauers metafysik där individuationsprincipen – den ”principium individuationis” som Gyllensten kallar präglingen eller Kainsmärket, avskiljandet om jag förstår rätt – sägs leda till egoism och således är av ondo. Men det textställe i *Diarium Spirituale* (som också aktualiseras av Andersson) där Gyllensten talar om präglingen eller Kainsmärket indikerar att han ser den som något på samma gång gott och ont. Här är präglingen – mitt i sin begränsning och sin karaktär av fångelse – själva förutsättningen för att individen ska kunna komma ut i livet och gemenskapen och förmå skilja gott från ont. Utifrån detta borde Gyllensten mena att Kain i *Kains memoarer* gör fel då han flyr till skogs. Han skulle ha accepterat sitt Kainsmärke – sin särprägel – och levt sitt liv bland människorna!

Trots dessa invändningar blir mitt slutomdöme att Jonas Andersson har genomfört sin uppgift på ett mycket intelligent och sinnrikt sätt. På ett föredömligt sätt lyckas han hålla sig till det föreskrivna ämnet. Med kraft och energi sätter han sökarmen på viktiga aspekter i texterna och resultatet är genomgående givande och intressanta. Jonas Anderssons studie visar hur spännande och fruktbart det är att arbeta i spänningsfältet litteraturvetenskap/teologi. Avhandlingen är väl värd att bli refererad och nämnd med respekt av framtida forskare.

Inger Littberger

Magnus Öhrn: *Talat glöms men skrivet göms. En studie i Fritiof Nilsson Piratens författarskap*. Ellerströms. Lund 2005.

Talat glöms men skrivet göms. Avhandlingens titel är ett citat från den underskattade *Bombi Bitt och Nick Carter*, kulturförfattaren Fritiof Nilssons (1895–1972) sista roman från 1946. Magnus Öhrn har med titeln velat signalera att frågor om muntlighet och skriftlighet och sambandet mellan dessa begrepp står i centrum för hans undersökning.

Avhandlingen är indelad i fyra huvuddelar. Först kommer en inledning (s.11–29) med syfte och frågeställningar, en diskussion om förhållandet mellan muntlighet och skriftlighet, nyckelbegrepp i utredningen, tidigare forskning, material och en presentation av avhandlingens disposition. Vi får här reda på att det övergripande syftet med avhandlingen är att studera Nilssons författarskap med hänsyn till dess nära samröre med muntligt berättande. Frågeställningarna som nämns här sammanhänger med det muntligas manifestation i skriven text hos Nilsson och vari man skall anse att muntligheten består i ett skrivet och tryckt medium: formen? innehållet? Kan man skönja en kamp mellan muntligt och skriftligt i texterna? Läsaren orienteras i forskningen på området. Här spelar givetvis Walter Ong en central roll, men även svenska forskare som Olle Josephson och Per-Anders Forstorp citeras. Sammanfattningsvis rör sig den redovisade forskningen kring frågan hur man skall särskilja muntligt och skriftligt om man nu skall särskilja dem alls, vilket James Paul Gee anfäktat. Avhandlingsförfattaren lyckas medelst ett par textavsnitt av Fritiof Nilsson problematisera den tidigare forskningen och visa att de kategoriseringar de olika forskarna hängt fast vid inte är allmängiltiga. Han påpekar att Nilssons muntliga berättande, dokumenterat i radio- och TV-upptagningar (det Magnus Öhrn kallar hans ”performativa berättande”), visar starkt skriftspråkliga drag, trots att det framfördes utan manuskript, medan hans skriftliga berättande uppvisar påfallande inslag av muntlighet i form av ljudlekar, ordval, ordformer, stavning med mera. En central term i avhandlingen är ”broderskapsdiskursen”, varmed avses det tilltal som betingas av att Nilssons texter i sin muntliga form framfördes i en krets av män, ibland återspeglad i form av olika ’herrklubbar’ i hans tryckta verk.

Därpå följer ett kapitel betitlat ”Stoff” (s. 31–92), som inleds med några avsnitt som behand-